

د ښاري تمدن تاریخ «دویمه برخه»

جنبش: یوې بلې پودکاسټي خپرونې ته مو په سلام او درناویو هرکلی کوم. زه داود جنبش یم او دا «د ژوند لارې» پرله پسې خپرونې دي له ولسمشر محمد اشرف غني سره. امروز بحث تمدن شهری افغانستان را که در برنامه گذشته با پایان دوره یونان و باختری پایان یافته بود از سر می گیریم. با سلام به مهمان برنامه دوکتور محمد اشرف غنی.

دکتور غنی: بسم الله الرحمن الرحيم، از جناب شما تشکر و از تمام هموطن های ما. احتراماتم را به همه شان در هر جایی که استند، تقدیم میکنم.

جنبش: تېره خپرونه کې په زردشتي او یونان و باخترې پړاوونو کې د ښاري تمدنو میراث باندې تم شوو، تر هغو پورې چې اسلامي تمدن ته را رسېږو، مور یوه ډېره لرغونې بودايي درلوده، که همدغه ځای نه یې دا ځل را پیل کړو.

دکتور غني: ډېره مننه، هو، بودايي دوره مو واقعاً لرغونې ده. ډېره لویه ساحه -شمال د افغانستان له یوې خوا نه، شرقي او جنوبي برخه له بلې خوا نه او مرکزي برخه له تاریخي خیبرپښتونخوا تر اباسینه پورې دا سره تړي. ټولې عمده د خیبر پښتونخوا برخې ته چې وگورئ، له اشغره نیولې تر سوات و دیر و باجوړ په دې پورې تړلي، او میرزکه د پکتیا تر سجاوند د لوگر او عینک د لوگر، تر غزني تپه سردار او بالاخره قندهار او دې... او له بلې خوا نه پروان و کاپیسا و سمنگان چې تخت رستم یې ډېره لویه نمونه ده او ژوندی نمونه ده، او بالاخره هغه تاریخي بامیان چې بېسارې نمونه د بودايي تمدن په ټولې نړۍ کې وه، دا ټول سره ټولېږي. نو ابعاد د دې د ښاري برخې نه، د هنري برخې نه او د مذهبي برخې نه چې د متونو تفسیر دی، او له بلې خوا نه د بودايي تمدن خپرېدل دي، د افغانستان له لارې نه چین ته او له هغه ځای نه کوریا او جاپان ته، او له بلې خوا نه د هند له لارې نه سریلانکا او دې ته. اما عمده ترینه خبره یې څه ده؟ افغانستان یو له لویترینو مراکزو د بودايي مذهب د زده کړې، د تعبیر او د موجودیت و او ژوندی مثال یې دا دی چې له چین نه زائرین په ډېره خواری، کلونه به یې نیول چې راشي او له ښې مرغې نه دوی خپل آثار پریښي دي چې مور ته ډېر په زړه پورې دي.

جنبش: یکی از درخشان ترین تمدن هایی که میتوانیم به این دوره نسبت بدهیم، تمدن گندهارا ست.

دکتور غنی: مطلق! و تمدن گندهارا ارتباط واضح سلسله یونان و باختری را با دوره بودایی ما و در شخصیت شهنشاہ بزرگ آن - کنشکا بوجود می آورد، که بخش مهمی یا تعبیر بزرگ بودایی را در یک کنفرانس در کشمیر عیار میکند. و در عین حال راه ابریشم را جهتش را تغییر میدهد، که راساً از راه اندس و سندھ برسد به اقیانوس. بنابراین ابعاد

مختلف این واقعاً دلچسپ است، و کاوش اساسی کار دارد و اختصاص کار دارد. همیشه باید در این بخش از مرحوم کهزاد و سهم عظیمی که در ایجاد درک حوزه تمدنی افغانستان در تاریخ باستان ما به وجود آورده، با خیر یاد کنیم و به روحش دعا کنیم.

جنبش: کله چې زه دغې دورې باندې فکر کوم، کابل موزیم کې هغه بې سره، یوه کوشاني مجسمه د کوشاني دورې نه، زما ذهن کې به همیشه وه چې سر یې مات شوی و او فکر کوم ددغه موزیم په دروازه کې ایښې وه، دا یو سمبول و. مور د دغې دورې نه ډېر ډېر په زړه پورې آثار لرو، ډېر خوندور آثار لرو چې شاید بېنظیره وي، آیا داسې یو تفکیک کولای شوو چې ووايو، چې مثلاً دغه کوشاني دوره ده او دا په مجموع کې غیر کوشاني دوره ده، بېلولای یې شوو؟

دکتور غني: اوس د عصري علم له نظره دا کولای شئ، په دې معنی چې یو تخنیک راغلی چې ورته «خوارلسم کاربن» وایي او په دې اساس باندې تیرې، مجسمې دا... تفکیک کېدلای شي چې کومې دورې نه دي. او بامیان لویې مجسمې د مثال په توګه اوس خوارلسم کاربن د تخنیک په اساس باندې شپږمې پېړۍ د میلاد پورې تړل کېږي، په حال کې چې پخوا کې نور فکرونه وو. اما په عین حال کې د دې په څنګ کې متون هم لری. د مثال په توګه د چینایي زائر. وختې چې بامیان ته راځي، بامیان خپل پاچا درلوده او زرها زائره د بامیان په شاوخوا کې اوسېدل او هغه خاص سمچونه یې درلودل چې دې کې اوسېدل. او بلخ کې ځینې احتمالات دا دي چې شاید تر لس زرو پورې زائرین موجود وي د نوبهار په شاوخوا کې. او د نوبهار یو تعریف مور لرو، درې ډېر لوی سالونونه وو چې منځ کې یې سلها یا زرها نفره ځایېدل، دائروي و نوبهار. نور معبدونه د بودايي چې جوړ شوي دي ټول [په یوې] مهندسي فلسفې کې دي او د دې تعبیر باندې اوس ډېر کار روان دی او ضرورت د دې دی چې د افغانستان عظیمه گنجینه چې موجوده ده، د لوی بودايي تمدن د څېړنې په اساس باندې، ورباندې بیا غور وشي او پوه شوو چې کوم آثار کومې دورې پورې [په لري]. هډه د مثال په توګه یوازې دا نه ده چې ورنه مجسمې وتلې دي، هډه لوی د تعبیر مرکز و، یعنې دلته لوی عالمان پراته وو. بودايي مذهب کې یو متن نه دی، دا متون په مرور د زمان کې ایجاد شوي دي او له دې نظر نه، د دوی د تعبیر علم، یا هغه شی چې تاسې ورته ادبي تنقید وایئ، په دې کې زښت ډېر پرمختګ شوی و. او له بلې خوا نه دا باید ارتباط له بخارا سره هم وګورو. د بخارا نوم وېهرا و، اوس چې بخارای شریف ورته وایوو، ځکه د امام بخاري او امام ترمذی او دې له برکته ده، مګر بخارا پخوا له هغې نه هم یو ډېر لوی علمي مرکز و او دا تر ترفان چې لاره ده چيني ترکستان کې او نورو ځایونو کې، دا ټول آثار اوس لیدلی شئ؛ نو واقعاً یو عظیم مبحث دی. ما هغه لومړني آثار چې په دې مورد کې لیکل شوي دي، ورباندې یو غور کړی، اما هغه عمق چې ضرور دی، تخنیکي دی او هیله من یم چې ځوانان د افغانستان ځینې په دې برخه کې اختصاص ترلاسه کړي.

جنبش: شما در برنامه گذشته یک اشاره کوتاه به کلمه بگرام داشتید که در این دوره تمدنی ما ارزش پیدا کرد و شاید به معنی شهر، مثلی که مدینه در عربی است به کار رفته باشد. حداقل ما در افغانستان دو بگرام را -بگرام پروان و

بگرامی کابل را، می شناسیم و من شنیده بودم که در خیبرپختونخوا هم جاهایی به نام بگرام وجود دارد یا حداقل در اشعار شعراء. بگرام چرا ارزش داشت؟ و در تاریخ تمدن شهری ما چه مقامی دارد؟

دکتور غنی: یکی از مشهورترین تاریخ نویس های قرن بیست «تواین بی» تکرار میکند، «تمام راه ها به بغداد می رفت، اما نیمی راه های جهان به بگرام و بلخ می رفت»، از این جهت اهمیت این را دیده می توانید. تمام ساحه بیکه فعلاً به نام دند شمالی یاد میشود با کاپیسا، تا دوره چنگیز یک مرکزیت خاص در این دوره دارد. یکی از عمده ترین جنگ های جلال الدین خوارزمشاه با عساکر چنگیز در پروان صورت گرفت، و بعد از آن بود که جلال الدین به طرف اباسین میروید و تیر میشود با اسب خود و بعد از آن آثارش را ما نداریم. یکی از گنجینه های عمده تمدن بودایی ما، ساحه دره های شمالی افغانستان و در کاپیسا است. ساحه کابل، دریای کابل، که شهر کابل یکی از مراکز بوده، و یک بخش تمدن بودایی ما در حوزه «خورد کابل» یعنی موسهی و این ساحه تمرکز داشت، که تا دور دریای لوگر به سجاوند و عینک و اینها... ارتباط می گرفت. و بخش دیگر این خود اهمیت عینک است، چون این معدن مس از طرف افرادی که مربوط به معبد بودایی بودند، زیر کار گرفته میشد، و این یکی از نادرترین نمونه های یک معدن بزرگ است که به این سویه زیر استخراج گرفته شده بود. اگر به صورت اساسی به این دوره ببینید، و من نقل قول یکی از باستان شناس های فرانسوی میکنم. این باستان شناس می گفت، تقریباً هیچ معدن ساحه بزرگ معدنی افغانستان نیست، که در عین حال مرکز آثار تمدنی ما نباشد. و من از دولت فرانسه درخواست کرده بودم که همراهی ما همکاری کند که یک نقشه آثار باستانی ما جور شود از این جهت من همراهی آن مکالمه داشتم. از طرف دیگر، ارتباط واضح این دوره ما با تجارت بین القاره بیست، یعنی ملل را گفته نمی توانید اما تجارت وسیعی که در داخل قاره آسیا و اروپا صورت می گیرد، این دوره یکی از دوره های بسیار بزرگ آن است. و در عین حال ساحه علمی این، مثلی که هده را یاد کردم، سجاوند به عین طریق بوده میتواند، بامیان یک مرکز عظیم دنیایی بود، بلخ به این صورت. بنابراین اگر از نگاه انتشار مذهب بودایی و رجعت به منابع اساسی و استاد-شاگردی می ببینید، افغانستان یکی از مهمترین این مراکز بود، از همین جهت هنوز هم جاپانی ها -طور مثال امپراتور سابق جاپان و امپراتور فعلی جاپان به یک نظر بسیار خاص و یک احترام خاص به افغانستان از خاطر این نظر می نگرد. و ما را ارتباط میدهد با حوزه های دیگر تمدنی ما از گذشته و چون ما مملکتی استیم که ۹۹,۹٪ مسلمان استیم، کدام خطری برای هویت ما از این نیست، تنها عمق تمدنی ما را و نوع ارتباطات ما را برای آینده ما نشان میدهد.

جنبش: تر دې دمه چې کوم تمدني مرکزونه مور يادوو، را روان يوو لکه سجاوند، عینک، هلیه، تکسیلا، باجور، سوات، کونړ، خیبر او د پښتونخوا نورې برخې... دې ته په کتو، آیا دا به په خای وي چې سړی وايي چې په دې دوره کې، کوشاني - بودايي دوره کې، نسبت تېرو دورو ته زردشتي و يونان و باختري دورې ته ډېر پام په ختيځو سيمو شوی دی؟

دكتور غنى: دا خبره درسته ده، اما يو شى دا دى چې مور په پخوانۍ دورې باندې كافي كيندنې نه دي كړي، د مثال په توگه واقعاً په كابل باندې نه پوهېږو، اما دا مه هېرئ چې «پنجوايي» چې «وايي» وه او تعبير يې واضح شوى يو عمده بودايي مركز و او د اشوكا كتيبي له قندهار نه پيدا شوې دي چې په عين حال كې په يوناني ژبه ليكل شوې وې، دا هم بايد نظر كې ونيسئ. ما تراوسه پورې څه آثار چې موجوديت د بودايي مذهب د هرات په حوزې باندې يا د هريرود د سيند په حوزې باندې پيدا كړم، زه كافي معلومات نه لرم، ضرورت د دې چې هغې برخې كې ډېر تره توجه وشي. اما واقعاً ختيځې برخې كې دا دوره ډېره د رڼا دوره ده. او دا مه هېرئ چې د باچا خان - د خان عبدالغفار خان الهام له همدې دورې نه راغى چې د سرخ پوشو حركت يې جوړ كړ، ځكه د هغه اصلي فلسفه دا وه چې دا ساحه په عمومه او پښتانه په خاصه توگه په دې كې - دا چې كلمه د پښتون استعمالوئ بايد احتياط باندې وشي، اما ضرور ده چې دا ارتباط د ساحې دې ځايونو كې چې اوس اكثرث پښتنو ژبي دي، د بودايي تمدن د ميراث دوره وه؛ او ځكه د خشونت رد كول يې بېرته د بودايي تمدن په ارتباط ايجاد كړل او تاسې وليدل چې په څومره برياليتوب باندې ده د عدم خشونت حركت ايجاد كړ.

جنبش: تاسې مخكې د پنجوايي يادونه وكړه، اورېدونكو ته به حتماً پوښتنه پيدا كېږي، لڼد به پرې وغږېږو، د منديگك ځاى - چې په قندهار كې يوه غونډۍ ده، په دې ټوله دوره كې څه دى؟ كوم ځاى پورې اړه لري؟ او زموږ په لرغوني تاريخ كې يې ارزښت څه دى؟

دكتور غنى: ارزښت يې زښت ډېر زيات دى، اما له دې دورې نه شايد په مراتبو پورې مخكې وي. ما يو كتاب ډېر مخكې لوستى و، اوس راسره نشته، كابل كې دى، چې يوه مېرمن وه چې د فرانسويانو د هئيت د سكرترې په حيث باندې د منديگك په كيندنو كې شامله وه او دا يې ليكلي وو، هغه له بودايي دورې نه ډېره پخوا ده. اما پس له دې نه په اوسني دوران كې ما منديگك باندې بيا تحقيقات نه دي كړي، اما مانۍ چې له كشفياتو نه ووتله، يوه عظيمه مانۍ وه. او دا ښيي چې د ارغنداب او د ارغستان ساحه حداقل ۲۰ زره كاله خلك په كې اوسېدلي دي او هغه برخه كې وضاحت شته، يعنې تاريخ د انسان په افغانستان كې چې لويس دوپري - امريكايي لرغونپوه چې تقريباً ۴۰ كاله يې افغانستان كې تېر كړل [وايي]، حداقل ۵۰ زرو كالو ته رسېږي.

جنبش: تمدن بودايي ما بالاخره بعد از حمله اعراب كه در سلسله گسترش دين مقدس اسلام طرف شرق آمده بودند، به پايان رسيد. هر چند اسلام بخش هاى از فرهنگ غنى بودايى ما را ممنوع كرد، از جمله نقاشى و رسامى و بخش هاى از معماری را، اما خودش يك دوره شكوفان تمدن جديد را به وجود آورد كه با خلافت اسلامى رابطه ميگرفت، يك كمى بر مشخصات اين دوره صحبت كنيد.

دكتور غنى: انتشار دين مقدس اسلام در افغانستان فوري نبود، يك پروسه دوامدار بود كه از غرب و شمال شروع ميشود و به تدريج چند قرن ميگيرد كه تمام افغانستان را در بر بگيرد، كه آخرى اش معلومدار در نورستان بود و برادر

ها و خواهر های نورستانی ما به دین اسلام مشرف شدند. این پروسه طولانیست و یکی از محققین افغان که دوکتورای خود را تکمیل میکرد، چند سال پیش در غور کار میکرد، و در غور در دورانی که سلطان مسعود والی غور بود از طرف پدر، تمام غور هنوز اسلام نه آورده بود. و این را هم فراموش نکنید که معبد سجاوند را عمرو لیث از بین برد. بنابراین یک قسمت عمده این انتشار دین مبین اسلام از طرف خانواده های سلطنتی محلی افغانستان صورت گرفت. [در دوران] طاهریان، صفاریان، سامانیان و غزنویان هم یک تمدن عظیم نو ایجاد میشود، اما نکته دیگری را فراموش نکنید که ولایت خراسان که خاصاً در دوره اول خلافت عباسی ایجاد میشود یکی از ثروتمندترین و مهمترین ولایت های خلافت عباسی است. و نکته دوم: دو بار خلافت بغداد را سپاه خراسان تعیین کرده است؛ بار اولش همراهی ابو مسلم خراسانی است، بار دومش همراهی طاهر فوشنجی. بعد از طاهر، خانواده های سلطنتی که در افغانستان حکومت کردند، مستقل بودند. نامی را که به خود گرفتند سلطان بود، یعنی خلیفه را قبول کردند به حیث خلیفه اسلام، اما کلمه سلطان خاصاً به این [دلیل] بوجود آمد که بخش دولرداری و حکومتداری از خلافت جدا شد. از این جهت کسانی که خود را سلطان می گویند، باید درک کنند که این کلمه، کلمه مثبت نبود در اول، و مورد انتقاد بسیار زیاد بود. قصه بسیار مشهور است که سلطان محمود اراده داشت که بغداد را بگیرد و یک نماینده [از خلیفه بغداد] برایش آمد، قران شریف را که باز کردند، بخشی بود که حمله مشهور سر مکه معظمه که در آن ابابیل فیل ها را از بین برده، برایش آمد و از این سلطان گریه کرد و از آن [تصمیم] برگشت.

جنبش: ایت اَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ .

دکتور غنی: مطلق..

جنبش: و هر چند یکی از شهکارهای دوره اسلامی شهر مزار شریف است که جای بلخ قدیمی را گرفت، اما این به دوره تیموری های افغانستان، تیموری های هرات ارتباط می گیرد، که در این مورد اگر وقت ماند بعداً صحبت میکنیم، ولی در دوره بیکه افغانستان هنوز تحت خلافت اسلامی عباسی بود، آیا شهرهایی داریم که در آن زمان ساخته شده باشد، با معماری آن زمان و هنوز هم باقی مانده باشد؟

دکتور غنی: چند نقطه مهم است واقعاً اول، مسجد شش گنبد بلخ یکی از شهکارهای بزرگ دوره عباسی است که بینظیر است؛ در ایران نظیر ندارد. مدارس دیگری که در آنجا وجود داشت، خانقاههایی که وجود داشت... بلخ در این دوره عظمت خود را دوباره ثابت میکند، و هم از نگاه مراکز علمی، از نگاه کاروانسراها، از نگاه تجارت و ابعاد دیگر آن، نهایت پیشرفت زیاد دارد. بگرام باز احیای مجدد را می بیند. از نگاه ارتباط هرات، مرو، بلخ، نیشاپور این چهار شهر است که در این حوزه ارتباطات بسیار محکم را می بینند. بعد از این معلومات ارتباط قندهار و ملتان در پنجاب و سنده و ایجاد سلطنت های اسلامی غزنوی ها، غوری ها، بعد از آن لودی ها در هندوستان در لاهور و دهلی، ارتباطات عظیم منطقوی ما را ثابت میکند. یکی از مثالهای مهندسی این بسیار دلچسپ است، که منار جام

است. منار جام نمونه منارهای بزرگ دهلی به شمول قطب منار شد و شهر فیروزکوه یکی از نمونه های این دوره است. در کاوش های ابتداییکه صورت گرفت - و خوشبختانه یکی از برادرهای غوری ما بود، که یک قسمت اسناد بسیار مهم را از شهر تخریب شده فیروز کوه به دست آورد، که به موزیم ارگ هدیه کرد، که من از این پیشکش ممنون استم. و تحقیقات و کاوش هایی که سر آن صورت می گیرد از نگاه علمی، راه را باز کرده به صورت وسیع. در دره های بامیان و غور، قلعه بزرگی که چهل ستون دارد و کاروانسراهایی که وجود دارد. عمده ترین شهری که در این مرحله به تمام منطقه یک نمونه بود، معلومدار شهر غزنی بود. غزنی دوران سلطان محمود و سلطان مسعود تا سلطان ابراهیم تا بهرام شاه، به نام عروس شهرها مشهور شد. و بالاحصارهایی که در این دوران به وجود آمده - سابقه را باید ببینیم، کاوش ها باید صورت بگیرد، اما بالاحصار غزنی، بالاحصار زابل، بالاحصار گردیز، بالاحصار پشاور، بالاحصار کابل، نهایت پیشرفت زیاد دارد. این که بالاحصار قندز چه وقت به وجود آمد و چه وقت از بین رفت، کاوش های دیگر به کار است. مگر در این دوره ما باز هم نه تنها احیا را می بینیم بلکه واقعاً رنسانس اروپا به مقایسه این عصر درخشان تمدن دوره عباسی ما کوچک به نظر میخورد. شخصیت هایی مثل ابن سینا و ابوریحان مکالمه دارند، مجادله های فلسفی دارند؛ در علوم پیشرفتی دارند که قطعاً قابل باور نیست. کدام علم نیست که در این دوره مرکزیت قرار نگرفته باشد. و نکته دیگرش این است که شبکه های شهری ما، همه به بغداد ارتباط میگیرد، با دمشق ارتباط میگیرد و یک حرکت عظیم فکری ما از نگاه زبان در دو جهت ایجاد میشود: یکی زبان دری است که به یک بلوغ نهایت زیاد می آید. شهنامه فردوسی نتیجه یک سلسله شهنامه هاست که زیادهترین آن در بلخ و هرات به وجود آمده؛ یک قسمت دیگر آن معلومدار در سلطنت سامانی است. اما از طرف دیگر آثاریست که، مردمی که از افغانستان فعلی به بغداد رفتند و به سطح تمام جهان اسلام از امام ابو حنیفه گرفته تا ابو زید بلخی [ایجاد کردند]. تنها نام بلخی یا هروی را اگر در این دوره در بغداد ببینید، یک تاثیر عظیم دارد. و دو خانواده برمکی و طاهری سالها مطرح استند و در عربی آثاری را ایجاد کردند که دوامدار است و موجب افتخار تمام جهان اسلام است. متأسفانه در قرن نوزده و بیست ما تا حد زیاد از این آثار بیگانه بودیم و بی خبر شده بودیم. حال تحقیقاتی که در آن رخ داده و کاوش هایی که صورت می گیرد، و آشنایی با متون اساسی این دوران نشان میدهد که واقعاً این دوره یک دوره تمدنی خاص بود. و هم تجارت بین المللی در این دوره دوباره اوج گرفت و نتایج بسیار درخشان داشت.

جنبش: په داسې حال کې چې زموږ د هغه وخت گاونډیان فارس تقریباً د زرو کلو لپاره تر هغو پورې چې صفویان راتلل، د عربو تر مستقیمی، یعنی تر ډېره مستقیمی واکمنی لاندې پاتې شوو، په افغانستان کې تاسې اشاره درلوده چې طاهریانو، صفاریانو، سامانیانو بیا وروسته غزنویانو، غوریانو د عربو ولکه وغورځوله، خپل بومي دولتونه یې جوړ کړل، خو آیا د دغو بومي دولتونو راتگ زموږ رابطه له دمشق او بغداد سره - چې دې ته هم تاسې اشاره درلوده، زیانمنه کړه؟ او په عین حال کې لویه پوښتنه مې دا ده چې د دغو بومي حکومتونو په وخت کې زموږ بین الشهری، د ښارونو ترمنځ روابط او د ښار او کلي ترمنځ روابط څنگه وو؟ کوم څرک یې شته؟

دکتورغني: له ښې مرغې نه، له يوې خوا نه تاريخ د سيستان لرو چې زه له ټولو ځوانانو نه خاصاً او ټولو وطنوالو نه غوښتنه کوم چې تاريخ د سيستان ته په دقت وگوري، ځکه زموږ سيستان تمدن دې دورې کې اوج کې دی. يعقوب ليث صفاری د سيستان نه دی، فراه خپل خاص اهميت لري، نورې برخې د دې. او د هلمند سيند د تمدن له حيث نه په اوج کې و تر څو چې د چنگيز خان حمله کېږي او پس له هغه نه د امير تيمور حمله کېږي. د هرات تمدن، قندهار تمدن، دا ټولې برخې يو بل سره تړلې دي. او بلې برخې نه، تاريخ د بيهقي دی. تاريخ د بيهقي يو بساري تاريخ دی، ځکه هغه رقم سبک د تاريخ ليکلو يوازې په يوويشتمه پېړۍ کې بېرته ژوندی شوی غږ کې. نو هلته که وگورئ، لومړی د دري ژبې لويترين مرکز د تقويې په دې زمان کې په غزني کې دی. او په هغه دوره کې لا ايران کې پهلوي رواج لري او دا، ټولو ايراني محققينو منلې ده او دري له بلخ و هرات و سيستان و دې نه بغداد ته لاړه، ځکه چې برمکيانو او طاهريانو سره يوه خاصه برخه وه. او ځکه افغانستان ته په واضح توگه ويلای شئ چې د دري ژبې زانگو ده، لکه چې د پښتو ژبې زانگو ده او د ازبکي ژبې زانگو ده. ځکه امير علي شير نوایي په هرات کې و چې د ازبکي ژبې لويترين شخصيت دی او هرات کې دفن دی. دويم يې د کليو او ښارونو منځ کې ارتباطات ټينگ دي، اما په عين حال کې يوه مجادله ده. ځکه تر غزنويانو پورې پخواني سلطنتونه يا پخوانی کورنی په دې ونه توانېدل چې ټوله اوسنی ساحه د افغانستان جمع ساحه د خيبر پښتونخوا او دا، په يو چوکاټ کې راولي. د کلي او ښار ارتباط د غزني په شاوخوا کې د مثال په توگه واضح ليدلی شئ. وختې چې يو ښار مرکز د امپراتورۍ کېږي، وده د اطرافو زښته ډېره ده. او بلې خوا نه، برخلاف د غرب نه چې په دې دورې کې يې فيوډالي روابط درلودل، ځمکه په افغانستان کې پلورل کېدله او اخيستل کېدله. گورئ چې بيهقي کې بار بار راځي چې داسې دورې وې چې وختې چې حکومتداري په اوج کې ده او د غزني دربار په خپل عظمت کې دی چې د څو جريبو قيمت په ډېر عظيم قيمت دی او پس له هغه نه، وختې چې نزول خوا ته ځي، هغه قيمت ډېر ښکته کېږي. نو دا په واضح توگه ليدلی شئ. او يوه امپراتوري لکه غزني غوندې سلطان دربار، لوی توليد ته يې ضرورت درلود. او له بلې خوا نه، د غزنوي تمدن برخه په هلمند کې گورئ چې بيا هم تېره خپرونه کې تاسې ياده کړله چې لشکري بازار لويترين مرکز و، او يو ټکی چې بار بار راځي دې دورې کې او خاصاً د غزنوي دربار کې، لوی باغونه دي. سلطان محمود په بلخ کې په لويو باغونو کې ښکته کېږي، په هرات کې د سلطان مسعود لوی باغونه دي، خپله قصر فيروزه او باغونه يې او بالاخره هغه باغ چې د سلطان محمود مقبره اوس په کې ده. او له بلې خوا نه، دا ساحه د لوگر او دې کې چې ښکار ځايونه وو. دغې برخې کې له بدې مرغې نه تحقيقات کمتر شوي دي، ټول تمرکز په دې باندې و چې څو شاعران دي دې دربار کې، اما په دې باندې يې نه دي ويلي چې څنگه يو شخصيت لکه ابو ريحان بيروني غوندې او څنگ کې يې نور مهندسين، علما او متخصصين هم دې دوره کې ... وو.

جنبش: تاسې يوه لنډه يادونه د بالاحصارو وکړله، غواړم مخکې له دې نه چې نورو بحثونو ته تېر شوو، دې باندې هم يو دوه درې ټکي ووايو چې اروپايي ښارونو کې هم، مخصوصاً دلته په برتانيا کې چې زه کوم ځای ته ځم، هلته چې غونډۍ ده په سر يې يوه کلا ده، Citadel يا هر شى چې ورته وايئ دې ښارونو کې ده. په روسيه کې هم ډېرو ښارونو

کې د مسکو په گډون، کرملینونه شته دی چې دوی یې کریمل بولي چې تقریباً همدغسې یو ماهیت لري. د افغانستان په ښارونو کې د بالاحصار د درلودو او جوړولو فلسفه له کومه راځي؟ دا بومي ده که د دغه ځایونو نه اقتباس شوي ده؟

دکتور غنی: نه نه دا بومي ده، ځکه هر عمده تمدن مو حصارونه جوړ کړي دي او یو وارې چې دې ته رسېږئ چې ښارونه باید دېوال ولري او دیوال څنگ کې خندقونه وو. دا مه هېرئ چې د خندق غزوه په دې نامه [ځکه] یاده شوله چې سلمان فارسي (رض) حضرت محمد (ص) ته مشوره ورکړه چې د مکې هجوم په خندق باندې دفع کېدلای شي. نو دلته یوه سلسله ده، یوه واضح طریقه د ښارونو د جوړولو ده او دا په دې باندې فرق کوي چې څو دېواله لري، اما په عموم توگه یا څلور دروازې وې چې بیا بدلېدلې په اووه تر اتو، او دا سلسله تر احمد شاه بابا او تیمور شاه دوام لري. د مثال په توگه، احمد شاه بابا چې د قندهار اساس کېښود، دیوالونه یې جوړ کړل، اما خندق یې جوړ نه کړ ځکه چې وایي چې زرغونې انا ورته ویلي وو - دا فکلور دی زموږ، چې زموږ خندق اصفهان دی، نه قندهار، که دلته را ورسېدل کار له کاره به تېر وي، اما دېوالونه یې درلودل. اختیارالدین کلا په هرات کې ډېره نامتو ده او ما د دې افتخار درلود چې د کرزي صاحب په ابتدا د حکومت کې، لومړی قرارداد مې چې له آغا خان [بنسټ] سره برابر کړ دا و چې دا بېرته ژوندی شي. که هر بالاحصار ته وگورئ، بالاحصار یو تکمیل ښار دی. د مثال په توگه، د کابل بالاحصار خپل مستقل بازار درلود، خپل مستقل قاضي یې درلود او څو زره کورو په کې ژوند کاوه. د غزني بالاحصار کې همدا اوس هم زموږ او ستاسې خویندې او ورونه او سلها کورنۍ ژوند کوي. نو ترتیب دا و چې بالاحصار باید د دې امکانات ولري چې د باندنيو حملاتو په مقابل کې ودرېږي او دې کې باید کافي هم اوبه اوسي، هم خوراکه مواد اوسي او هم د دفاع وسایل اوسي. ځکه ښار که سقوط کاوه، بالاحصار به ساتل کېده. او دا هم وه چې سلسله د حصارونو وه. د مثال په توگه، د کابل بالاحصار دوه برخې درلودې: بالاحصار بالا او بالاحصار پايين یې ورته ویل. یو هدف زما دا و چې دا بالاحصارونه هم ترمیم کړم او هم په راتلونکي کې د فرهنگي موزیمونو او د فرهنگي میراث د ساتنې لپاره به ډېر ټولو ته په زړه پورې اوسي.

له بلې خوا نه د کلاگانو خبره مو وکړله. د لویو لارو په [ټول] امتداد کې کلاگانې ایجادې شوې وې او دې کلاگانو هم دفاعي اهمیت درلوده او هم فرهنگي. د مثال په توگه، د خوشحال خان مرکز په سرای اکوړه کې یو لوی فرهنگي مرکز و، ځکه ټولې قافلې چې راتلې، ټول عظیم شخصیتونه چې د مذهبي له نظر نه، له علمي نظر نه یا سیاسي له نظر نه یا تجارتي نظر نه راتلل، د ده مېلمانه وو. د هرې کلا په شاوخوا کې به - ځکه کاروانونه او قافلې او دا چې راتلل، امکانات برابرېدل. او په دغه دلیل ده چې د افغانستان خلک په قرنونو باندې په پیسو باندې پوهېږي او د پیسو د انتقال سلسله چې چکونه وو، یا سلسله د حوالې وه، څو زره کاله سابقه لري.

جنبش: و پس از این دوران رونق و شکوفایی شهری و تمدن شهری باز ناگهان یک دوره فتور و سقوط خراسان و شهرهای خراسان فرامی رسد. در این مورد یک کمی صحبت کنیم.

دکتور غنی: بدبختانه حمله چنگیز خان خونین بود، شهر غلغله هنوز هم در غلغله است. هرات، مورخ عمده هرات (سیفی) مینویسد که تنها -حالا اگر حافظه بجا باشد - ۴۰ خانواده مانده بود و حیوان باقی نمانده بود. اولین بار انسان ها خود را در قُلبه بسته کردند، پنبه کاشتند و به نیشاپور فرستادند و در بدل آن توانستند چند گاو قبله یی بیاورند. هرات از سر آباد شد. تمام شهرهای عمده ما - پروان، بگرام، بلخ و نقاط دیگر به خاک بدل شدند. اما پهلوی این، از یک طرف بعد از حمله چنگیز خان نقاط دیگر مثل چین و ساحات دیگر اوج گرفت دوباره، چون یک نظام خاص تجارتي ایجاد شد، اما متأسفانه این به افغانستان نرسید. حمله دوم، معلومدار از امیر تیمور است که دهلی را قتل عام کرد و اینکه واقعاً آیا بندهای سیستان را او تخریب کرد یا اینکه نمک زار و اینها به وجود آمد [تحقیقات میخواهد]، اما تمدن سیستان ما بعد از حمله امیر تیمور یک صدمه عظیم دید که تا پروژه وادی هلمند احیای مجدد نشد. اما مهمترین بخش احیای مجدد، هرات تیموریست.

جنبش: زما پوښتنه هم اوس همدې باندې ده چې که د چنگیز او تیمور وړانیو په هیواد کې یوه وقفه راوسته، یو زیان یې وارد کړ، اولادې یې برعکس بیا داسې رغاوڼې وکړې او داسې میراثونه یې پرېښودل چې د ویاړ وړ دي.

دکتور غنی: زمور تیموري دوره د هرات خاصاً توجه غواړي، ځکه نزدې یوې پېړۍ ته د شاهرخ له تصمیم نه چې خپله پلازمینه هرات کړي امپراتوری ته، نه سمرقند. او بیا تر سلطان حسین بايقرا پورې؛ واقعاً هرات کې یو حرکت راځي چې هرات په دې بدلېږي چې د آسیا جوهر شي. په خپل اوج کې په پنځلسمې پېړۍ کې، هرات هم له فلورانس نه لوی و، هم له پاریس نه. او سلسله د دې چې چین سره روابط جوړ شول، له بنې مرغې نه، د چین د یوه سفیر خاطرات اوس خپاره شوي دي او ژباړل شوي دي. تمدني له نظر نه تاریخ کې او خاصاً نقاشۍ کې له بهزاد سره، او بل هغه ستره مېرمنه گوهرشاد آثار دي چې له بدې مرغې نه مور ته کم پاتې دي، اما د مشهد لویترین وقف او آثار د گوهرشاد له برکته دي، چې په خپله زمانه کې شاید په ټوله نړۍ کې یا بله ای ترینه مېرمنه وه یا یوه له بله ای ترینو مېرمنو نه وه، تر ۷۳ کلنۍ [پورې ژوندۍ وه]، له بده مرغه په آخر کې ووژل شوله. او دویمه دوره یې د سلطان حسین بايقرا ده چې مصلا یې تکمیل کړله. نو هرات د دې دورې، اصفهان د صفوي دورې نه مخکې و. له بدې مرغې نه ۱۸۸۵ کې انگریزانو مشوره ورکړله امیر عبدالرحمن خان ته - او امیر عبدالرحمن خان له بدې مرغې نه دا مشوره ومنله، چې روسان نزدې دي، ۴۰ کیلومتره کشک سرحد ته رسېدلي وو او غواړي چې حمله وکړي، نو ده ومنله چې دا ټوله مصلا هواره شي. دا یو شهکار و د جهان، اما هغه انگریز چې مسوول د دې و، لیکلي یې دي چې ټولې کاشي گانې او نور ټول شول، عبدالرحمن خان اجازه ور نه کړه چې دوی [بې یوسي]، دا چې دې کاشي گانو سره څه وشول، پس له هغه نه معلوم نه دي. او هنر د کاشي چې په هرات کې استعمال شوی او لای یې هم په جامع جومات کې گورئ، بې ساري وو. که دا دوره پاتې شوې وای هرات به لکه اصفهان یا سنت پیترزبرگ په روسیې کې یا سنت پیتر په روم کې واقعاً رقابت کولای شو. بلخ کې له بدې مرغې نه بیا دا آبادي ونه شوله. اوس یو مستقیم ارتباط د سمرقند او د هرات دی. وختې چې ریگستان د سمرقند ته وگورئ، د تیموري مهندسی په عظمت باندې او دا چې هرات کې څه وشو او څنگه

مصلا او د هرات ښار او خانقاه گانې [وې] په واضح توگه لیدلی شی. له بلې خوا نه د امیر علي شیر نوایي شخصیت دی چې نن زموږ د گاونډي ورور هیواد ازبکستان په هیواد کې لویترین فکري شخصیت دی. او له دې نظر نه موږ په واضح توگه ویلی شوو چې هرات د ازبکي د ژبې زانگو وه. او بله برخه یې بابر دی. ځکه د تیموري دورې آثار د کابل په بالاحصار کې دي او بیا ډیلي کې. بابر باغونه جوړ کړل، یوه نمونه یې استالف دی. استالف د بابر د مهندسی له نظر نه - او خاطرات د تړک بابري کې دا په واضح توگه راغلي دي، خپل خاص اهمیت لري. بلې خوا نه چارباغ د ننگرهار و چې د باغ وفا په نامه یادېده، چارباغ د کابل و. د کابل لوی باغونه بابر یې اساس کېښود. اما له بلې خوا نه یې وژل وو، خاصاً کوچیانو باندې بار بار، مالدارانو باندې ده حملې وکړلې او پس ته پښېمانه و. مگر کابل هم په دغه دوره د بابر کې یوه اوج ته رسېږي او دا مه هېرې چې بابر په کابل باندې مټین و.

جنبش: کوتاه در مورد تاریخچه قندهار - قبلاً یاد آوری شد که شاید اساسش را سکندر مقدونی گذاشته باشد و تا زمانیکه احمد شاه بابای درانی شهر قندهار احمدشاهی را میسازد، در این بین تاریخ آن از چه فراز و نشیب هایی می گذرد؟

دکتور غنی: فراز و نشیب هایش زیاد است، و اینکه آیا سکندر اساس آن را مانده، مورد سوال است، از خاطریکه تمدن قندهار مثلیکه قصر مُندیگک نشان میدهد یک تمدن بسیار وسیع بود. بنام اراکوزیا در کتیبه داریوش از آن یاد شده و بست و باقی هلمند و اینها، یعنی ساحه سیستان یک ساحه بسیار وسیع بود. فلکلور یک چیز است، تحقیقات و کاوش های باستان شناسی به شیوه اصلی و با تعبیر قرن بیست و یک چیز و نکته دیگر است که امید است انجام شود.

اگر در قرون آخر بیایم، مهم ترین معمار های عصر صفوی و مغل علی مردان خان است. علی مردان خان هم والی قندهار بود از طرف صفوی ها و بعد از آن والی لاهور، والی کشمیر و والی کابل از طرف مغل ها بود و در مهندسی و شهر سازی و خاصاً دو شالیمار را، شالیمار کشمیر را و شالیمار لاهور را هر دویس را او ساخت و باغ علي مردان خان که پسان به یک کارته شهری بدل شد، نتیجه او بود.

جنبش: در کابل منظور تان است، منطقه ییکه فعلاً در ساحه نزدیک به جاده میوند است.

دکتور غنی: ها، معلومدار. در قندهار ما آثاری را هنوز پیدا نکردیم که علی مردان خان از نگاه مهندسی تاثیرش سر قندهار چه بود. اما در کابل چارچته کابل میراث او بود که بدبختانه انگلیس ها دو بار این را سوختاندند، از عجایب شهر سازی بود چون برخلاف بازارهای بسته استانبول و تبریز و اینها، این بازار باز بود و [طرح] احیای آنرا من تکمیل کرده بودم که در چمن حضوری، یک بخش چمن حضوری دوباره احیا شود که مردم بیجا نشوند. این شخصیت مهم است. وقتیکه میرسیم به قرن هجده، فراموش نکنید که میرویس خان نیکه شخصیت بزرگ ما، کلانتر قندهار بود و پسر او شاه حسین، حسین آباد را اساس گذاشت و قصر نارنج یکی از قصرهای بزرگ او بود. قندهار در ۱۷۳۷ و ۳۸

برای یک سال از طرف نادر افشار تحت محاصره آمد، از خاطریکه بالاحصار قندهار و شهر قندهار آن وقت مدافعت میکرد. نادر یک شهر موازی را ایجاد کرد که بعد از اینجا توانست تا بالآخره با بی بی زینب خواهر شاه حسین به مذاکره برسد و بعد از آن تمام قبایل غلزی و خاصاً هوتک ها تعین شدند در ایران و شهر نو را نادرآباد [نام] گذاشت. احمد شاه بابا بعد از فتح دهلی اساس یک شهر نو را گذاشت که به نام اشرف البلاد احمد شاهی یاد میشد و این شهر را الفتستن مورخ مشهور انگلیسی - که به دربار شاه شجاع آمده بود در پشاور، به وضاحت تشریح میدهد. چار خیابان بزرگ، در وسط شهر در چهارسو یکجا میشوند که فعلاً دور خرقة مبارک و مقبره احمد شاه باباست، و تمام کوچه ها یا سرک های فرعی از این چهار سرک بزرگ جدا میشدند. هر کدام اینها به محله ها تنظیم شده بود. اگر حافظه ام بجا باشد حد اقل ۷۲ محله را الفتستن یادآوری میکند که نامهای مختلف داشتند - کوچه اچکزی ها، کوچه پوپل زی ها و غیره و غیره. سیستم آبیاری را به صورت بسیار اساسی احمد شاه بابا اساسش را گذاشت و در عین حال دیوارهای قندهار. در این مرحله ما یک انکشاف عظیم باغداری، محلات قندهار را و ایجاد باغ های وسیع را از طرف سردارهای بزرگ قندهار می بینیم. و مرحله دوم درانی را در احیای کابل در دوران تیمور شاه و زمان شاه می بینیم.

جنبش: اوس چې د کابل یادونه وشوه او د تیمور شاه، نو غواړم لنډ دلته په دې تم شو چې د کابل لوړې ژورې څه دي د تاریخ؟ البته کابورا نوم راغلی، نه پوهېرم چې دقیقاً په کومې سیمې او کومې دورې پورې اړه لري، کابل شاهان هم مشهور دي، رتبیل شاه، زنبیل شاه او زنبورک شاه چې د عربو بریدگرو په مقابل کې یې د ښار محافظه کړې د خپل سلطنت، دیوالونه یې په شیردروازه باندې ختین آثار یې اوس هم پاتې دي، دا هم مشهور دي، خو فکر کوم د بابر له زمانې نه وروسته کابل بیا مخصوصاً په سیاسي لحاظ او په نورو لحاظونو هغه وخت ارزښت وموند چې تیمور شاه پلازمېنه له کندهار نه فکر کوم په ۱۷۷۳ کې کابل ته ولېږدوله.

دکتور غنی: زمور بودايي دوره د کابل ډېره عظیمه دوره ده. د چمن حضوري نه - لاندې یې چې [ځایونه] جوړول، آثار ووتل. د کابل په کالیزې کې یا د کابل سالنامې کې دا آثار لیکل شوي دي. شاوخوا کې [انگړې سپرونکي] مسان د شېردروازې د غره لاندې څلور کوتې پیدا کړې. بابر په ډېره واضح توگه وايي چې ولې کابل اهمیت لري. ځکه د هندوستان او د مرکزي آسیا تجارت او له بلې خوا نه اوس هغه ساحه چې اوس منځنی ختیځ ورته وايي، اما غربي آسیا ده، دا ټول کابل کې یو ځای کېږي. بابر لیکي چې تاجران په ۲۰۰٪ [گټې] باندې قانع نه دي او که کابل ته راشی ضرورت د دې نه دی چې بیا هندوستان ته ورسېږي. له بلې خوا نه بیا بیا کابل دی. د کابل بیا بیا له صایب تبریزی نه نیولې، داسې شاعر نه دی تېر شوی دې دوران کې چې د کابل تعریف یې نه وي کړی او مخکې له هغه معلومات د فردوسي توصیف د کابل دی، ځکه د رستم مور د کابل د پاچا لور ده او زال سره واده کوي او مرگ د رستم هم په کابل کې دی او کابلستان او زابلستان دا مستقل ځایونه دي. تیمور شاه چې راغی خان جهان خان - ځکه خان جهان و، دا یې لقب و - دې سردار ته یې وظیفه ورکړله چې د کابل د بالاحصار او د کابل د دېوالونو ترتیب ونیسي. دهمزنگ هغه ځای و چې دېوالونه د کابل په کې یوځای کېدل او دا یې دروازه وه. یعنې ټول کابل په اساسي

توگه په لومړۍ برخه کې په جنوب د کابل د سیند کې پروت و. په دې دوره کې یوه عظیمه پانگه په کابل کې واچول شوه او د تیمور شاه او زمان شاه او شاه شجاع او شاه محمود و شاه شجاع په دوران کې یو بله‌ای کابل دی او یو ساعت تیره کابل دی. بله‌ای یې که غواړئ ور باندې پوه شئ د الفتستن تعریف د شاه شجاع د کالیو په بالاحصار د پېښور کې وگورئ. دا نه یوازې چې کوه نور یې په بازو کې و، د ده ټول وجود له زیوراتو نه ډک و. سرداران او خوانین د دراني سلطنت په دې دوران کې دومره بله‌ایه وو چې د وزیر شاه ولي خان جايداد هم بغداد کې و هم بمبئي کې. د کابل ارتباط باید شکارپور سره هم پوه شئ. پیسې د دراني سردارانو ټولې د شکارپوري تجارو په لاس کې وې او پس ته همدغه شکارپوریان وو چې امرتسر ته لاړل. لوی جايدادونه چې په کابل کې واخیستل شول دې خوا ته وو. له بلې خوا نه د چنداول موجودیت دی. د بالاحصار یوه برخه ده، چنداول د یوه مستقل ښار په حیث باندې چې دېوالونه لري او خپل حکومت لري، د قزلباشو لپاره چې ...

جنبش: فکر کوم دا هم نادر افشار جوړ کړ.

دکتور غني: اول کې هغوی راغلل نادر افشار سره، مگر دوی لکه سلطنتي گارد د احمد شاه بابا او بیا خاصاً د تیمور شاه او زمان شاه او تر شاه شجاع پورې. د شاه شجاع لوی مشاور، نظامي مشاور په نامه د حسین خان نومېده چې د الفتستن استقبال یې وکړ. دوی ته د قزلباشو دغه مسئله برخه ورکړل شوه او خپله حکومتداری یې درلوده. خو جنگه چې وشول د میرواعظ او د قزلباشو سردارانو په منځ کې، هماغه دلیل شو چې شاه محمود [د شاه زمان په وړاندې] په اول وار کې سقوط وکړ. نو دلته یو مستقل ښار دی، بله خوا یې لوی باغونه دي. تیمور شاه له اوسنۍ مقبرې نه یې چې ده تر اوسنۍ دلکشا باغ د ارگ د ریاست جمهوري تر پایمناره پورې؛ دا ساحه پل محمود خان او دې کې، دا ټول باغونه وو. شمال د کابل د سیند تر امیر شیرعلي خان چې غوښتل یې یو نوی قصر په بي بي مهرو کې جوړ کړي او شېرپور یې ایجاد کړ، دا ټوله ساحه په جنوب کې وه. بالاحصار لسها قصرونه او سلها کورونه یې منځ کې وو. انگریزانو دا تخریب کړله چې یوه لاره جوړه کړي خپلو توپونو لپاره او انتقام واخلي. کابل دوه وارې انگریزانو لوت کړ. یو پس له لومړۍ جگړې نه دی چې بازارونه یې وسپڅل او دویم کې هم ډېر لوی شخصیتونه یې اعدام کړل. لارډ رابرتس چې پس ته فیلډ مارشال د انگریزانو شو او چارچته یې له منځه یوړله.

جنبش: در یک صد سال و یا یک و نیم صد سال آخر دو پادشاه افغانستان توجه خاصی برای عصری سازی کابل داشتند. شیرعلی خان را شما یادآوری کردید که همین اصطلاح شهرنو را هم فکر کنم در بین سالهای ۱۸۷۳ و ۸۰ در همان وقت ایجاد شد، که شهر نو را در این منطقه بیکه حالی ما شهرنو می گویم ایجاد کند؛ و بعد از آن در قرن بیست باوجود اینکه سلطنت امان الله خان بسیار کوتاه بود، در حدود ۱۰ سال، ولی تاثیری که بر چهره شهر و پایتخت گذاشت بینظیر بود. فکر میکنید آیا عادلانه خواهد بود که بگوییم که امان الله خان یک فصل جداگانه در تاریخ شهر کابل در قسمت معماری و شهرسازی است؟

دکتور غنی: مطلق، اول وفول شهرهای ما بعد از ۱۸۲۶ یعنی از سقوط امپراتوری درانی واقعاً اسفناک است. نفوس تمام شهرهای عمده ما پایین آمد. هرات به حاشیه رفت؛ قندهار به یک وضعیت بسیار افسوس ناک بدل شد؛ شمال افغانستان بعد از آن مخصوصاً خشکسالی ۱۸۷۲ و بارها شهرهای مختلف افغانستان هم وبا را دیدند و هم قحطی را دیدند. و جنگهای داخلی بیکه در این صورت گرفت بین برادرهای بارکزی و بعد از آن بین پسرهای امیر دوست محمد خان صدمه زیاد داشت، که مهمترین آن معلومدار از دست دادن پشاور و خیبرپشتونخوا بود، چون پشاور پایتخت زمستانی سلاطین درانی بود و تاثیرات این را به صورت اساسی دیده می‌توانید. امیر شیرعلی خان واقعاً بانی شیوه نو حکومتداری بود، به شمول ایجاد کابینه و صدراعظم، و حکومت را از خانواده جدا کرد، شیوه جدید گذاشت و فصل نو را برای کابل ایجاد کرد. شهر نو، پسان اصطلاح آمد. اول نام این شیرپور بود که متأسفانه در دوره قرن بیست و یک به اصطلاح شیرچور بدل شد، اساس را گذاشته بود و [شهر را به آنجا] انتقال میداد. بالاحصار بسیار تحت تراکم آمده بود. مخصوصاً در کابل هر کوچه به یک محله نظامی بدل شده بود و این را به نام کوچه بندی یاد میکردند. و قتیکه جنگها بین اینها و اختلاف ها بین اینها می‌آمد، اینها دروازه های خود را بسته میکردند. و مخصوصاً وقتیکه برف کابل می‌آمد به شدت - و من این را شخصاً شاهد استم در دوران جوانی ام، در شهر کهنه رفته نمی‌توانستید. امیر شیرعلی خان تصمیم این را گرفت که به طرف شمال برود و چاه ها را در کوه بی بی مهر و کنده بود و ترتیب انتقالات را هم، که متأسفانه حمله دوم انگلیس نماند. اعلیحضرت امان الله خان واقعاً بانی شهرسازی جدید در افغانستان است و این تنها به کابل انحصار داده نمیشود. نقطه اول طرح دارالامان است و نوع حرکت را ببینید! در چهار سال دارالامان از طرح به یک قصر کامل مبدل میشود، و این بار اول است که معماری اساسی اروپایی به افغانستان می‌آید. نقشه اول را یک مهندس فرانسوی جور میکند، بعد از آن ارتن با یک گروپ المانی ها استخدام میشود. و فراموش نکنید که نقشه ویانا تنها ۲۰ سال پیش از این است. نقشه عمده شهرهای اروپایی در قرن نزده بدل میشود، و این یک حرکت عظیم است. و نوع دیگرش شیوه ساختمان آن بود. شرکتهای ساختمانی ایجاد شد، شرکت های تدارکاتی ایجاد شد و خانه ها تمامش با ۵ نقشه منظم بود که در نظامنامه دارالامان گنجانیده شده. دوش پغمان بود. طرح پغمان، این قصرهایی را که ما احیا کردیم در پغمان، گلش در زمان امان الله خان به وجود آمد و پغمان مرکز لویه جرگه ها شد. قسمت دیگر آن طرح لغمان بود. عین ترتیبی را که امان الله خان برای پغمان در نظر داشت، نظامنامه دیگر او سر لغمان بود و ترتیبی که در جلال آباد مدنظر بود. اگر امان الله خان دوام می‌کرد، دیدگاه او نه تنها کابل بلکه تمام شهرهای عمده افغانستان را در بر می‌گرفت. چون هیئت های مختلف را فرستاده بود برای بررسی های مختلف و اساس یک طرح اساسی شهری را [ساخته بود] که مردم نفس کشیده بتوانند، در فضای آزاد باشند، یک فضای کنترل پلان شده گی باشد. معلومدار تعقیب نشد. و یکی از میراث های عمده این دوره که تاثیر زیاد داشت، این بود که ۶۰۰ نفر فارغ التحصیل های صنف شش را المانی ها تربیه کردند از نگاه تخنیکی. فارغ التحصیل های این کورس بود که معماری کابل را به صورت اساسی تغییر دادند، و بعضی اینها به ولایات مختلف رفتند و همچنین ترتیبات را گرفتند. به این اساس لقبی که به امان الله خان داده شده می‌تواند، بنیان گذار شهرسازی عصری افغانستان

[خواهد بود] و از این جهت است که [شهرسازی] یک بخش دیگر فصل ناتمامی است که ان شاء الله تعالی باید تکمیل شود.

جنبش: هماغسې چې د شېرعلي خان زړه په بالاحصار کې تنگ شوی و چې غوښتل یې شېرپور جوړ کړي او خپل مرکز هلته ولېږدوي، د امان الله خان هم زړه فکر کوم د اوسني ارگ شاوخوا کې تنگ و او غوښتل یې چې دارالامان د یوه بنسټ په توګه جوړ کړي. تر کومه چې ماته په یاد دي تاسې هم ځینې وزارتونه هغې خوا - دارالامان خوا ته ولېږدول. آیا طرحه دا وه چې اصلي ښار همالته شي، که موقتي مو غوښتل پایتخت هغه وي، خو نوی کابل جوړ کړئ؟

دکتور غنی: زما طرحه دا وه چې حکومتي ماڼۍ دارالامان ته انتقال شي او د دې پلانونه برابر شوي دي او د دارالامان سرک په یوه اساسي کوربهور باندې بدل شي. ځکه ما غوښتل چې مرکز د ښار په فرهنگي او تجارتي ښار باندې بدل شي. دا مه هېرئ چې امان الله خان لومړی د رېل پټلۍ یې ایجاد کړله چې پل ارتن نه تر دارالامان پورې خلک لار شي، ځکه هلته یې فابریکه جوړه کړله. ما د نورو کوربهورونو پلانونه برابر کړي دي چې راتلونکي کې به ورباندې وغږېږو. ځکه هغه ځمکه فضل د خدای، چې امان الله خان د دولتي ساختمانو لپاره بېله کړې وه، لا هم دولتي جايداد دی او په دې اساس باندې کولای شوو چې د ده روح ښاد کړو او د ده ارزو ته عملي جنبه ورکړو.

جنبش: ښه دا ژمنه به وکړو، په دې باندې به -زما هم ډېر خوښېږي چې مفصل وغږېږو، ځکه چې یو ښایسته ښار یوه ښایسته پلازمېنه یا پایتخت هیواد ته په کار دی، اولین شی چې خلک یې گوري د هغه هیواد مرکزونه دي چې هلته ښکته کېږي گوري او هماغه [لومړنۍ] اخیسته همدا وي، نو ډېره مننه ولسمشر محمد اشرف غني...

ولسمشر غني: مننه له تاسو نه.

جنبش: سترې مه کړئ خو بحث ډېر په زړه پورې دی، اما اورېدونکو سره ژمنه وکړم چې لا پای ته نه دی رسېدلی، ځکه مور د هېواد ۲۰۴۷ز کال کې ۳۰۰مې کلیزې ته ور روان یوو. په دې به وغږېږو چې څنګه یوه هیواد ته، څنګه یوې پلازمینې یا پایتخت ته اړتیا لرو، له ولسمشر نه به په دې باره کې په راتلونکو خپرونو کې واورو. کور مو ودان، ژوندي اوسئ، تر بلې خپرونې مو په خدای سپارم.

دکتور غنی: خدای مو په خیر ساته، یشه سن افغانستان، زنده باد افغانستان، تل دې وي افغانستان.